

Critică și creativitate în educația școlară

Vă puteți imagina un profesor care să pună în discuție însăși autoritatea poziției de profesor? Și totuși, onestă este atitudinea socratică, aceea de căutător al adevărului: „știu că nu știu”. Din contră, profesorul clasic tinde a fi o autoritate absolută, o imagine rigidă, perfectă. El deține adevărul și controlează clasa. Însă, tot din acest motiv, el este (mai mult sau mai puțin conștient) interesat să inhibe pornirea firească a elevilor/studentilor de a pune întrebări. Întrebările i-ar putea afecta autoritatea. Ridicuzarea elevului/studentului care pune întrebări („nici atîta nu știi?”), amenințarea celui care ar îndrăzni să aibă cea mai mică observație, penalizarea drastică a erorilor ignorînd potențialul laturilor pozitive sau chiar inducerea unei stări generale de apatie la cursuri sunt „tehnic” eficiente pentru profesorul „perfect”, autoritar.

Un profesor de tip socratic încurajează exprimarea întrebărilor și a părerilor diferite, bine argumentate. În „Societatea deschisă și dușmanii ei”, K.R. Popper afirmă: „...secretul desăvîrșirii intelectuale este spiritul critic; este independența de gîndire. Iar aceasta duce la dificultăți ce se dovedesc insurmontabile pentru orice gen de *autoritarism*. Omul autoritar va selecta în general pe cei care se supun, care cred, care receptează influența sa. Dar făcînd așa el va selecta în mod sigur mediocrități, pentru că îi va exclude pe cei care se revoltă, care se îndoiesc...”. Semnificativă mi se pare și nuvela lui I. Asimov „Eu, robotul”, în care investigatorul nu poate avansa pînă cînd nu formulează întrebarea potrivită. Într-adevăr, instrumentul principal al investigării critice este întrebarea. Căci o întrebare bine formulată ne conduce ea însăși spre răspuns.

Ce înseamnă de fapt „gîndire critică”? Popper propune conceptul de *raționalism critic* care presupune o atitudine de tipul: „eu mă pot înșela, tu s-ar putea să ai dreptate, noi împreună am putea probabil să descoperim drumul spre adevăr”. Această atitudine este perfect compatibilă cu poziția socratică și cu onestitatea intelectuală. Desigur, critica mai poate avea și semnificația de atac la persoană, de exagerare voită sau chiar răutăcioasă a unor defecte. Din acest motiv critica este un instrument riscant, care trebuie mînuit cu grijă. În primul rînd trebuie să evităm cu atenție lezarea orgoliilor care, în mediul academic, sunt în mod particular sensibile. Pentru aceasta, critica poate fi folosită ca „uz intern” sau poate fi exprimată dar într-o formă pozitivă, de pildă, ca o alternativă propusă sub formă de întrebare și care ar putea aduce niște avantaje. Din cartea „Despre idei și blocaje” a lui H.R. Patapievici putem afla care sunt principiile dialogului intelectual ale seminarului de la Salzburg. Aceste principii simple arată cum se poate evita lezarea ego-ului (atitudine cunoscută și sub numele de „politețe”) într-un dialog. Se arată că dialogul civilizată și eficient este efectiv posibil (la Salzburg).

Din păcate, la noi, chiar și în mediul academic, se dovedește a fi foarte dificil de stabilit un dialog constructiv. Cauza de fond ar putea fi perpetuarea unor modele autoritariste. Un efect puternic de inhibare îl are și deprinderea penalizării drastice a erorilor, inclusiv blamarea celui care cade în eroare. Edward de Bono, inventatorul noțiunii de „gîndire laterală”, consideră că modelul educațional occidental este unul de tip conflictual din motiv că la originile sale s-ar afla tocmai Inchiziția. Astfel, strategia de atac împotriva ereticilor a devenit o bază a dialecticii occidentale. Dacă o persoană propune o teză din care 90% sunt idei bune și 10% erezii, atunci tehnica este focalizarea atacului pe partea criticabilă de 10%. Scopul este de a demonstra că *persoana* în cauză este un „eretic”. Dar, cum un eretic emite erezii, teza sa este 100% o erezie. Deși absurd, în ochii publicului așa ceva poate părea convingător. Desigur, demersul sofistic există încă cu mult înaintea Inchiziției. Politicieni care își demonizează adversarii împreună cu toate ideile lor în bloc au existat întotdeauna. Schopenhauer prezintă în „Arta de a avea întotdeauna dreptate” o serie de tehnici de persuasiune sofisticate. Sunt ilustrații ale modului în care critica poate avea utilizări nocive, mai ales dacă lipsește onestitatea și buna credință.

Revenind la utilizările pozitive ale criticii, formularea de întrebări rămîne tehnica de bază. Spre exemplu, D. Rowntree prezintă o serie de tehnici eficiente de studiu precum și de concepere a unei lucrări personale în cartea sa „Învață cum să înveți”. Accentul se pune pe înțelegere și nu pe memorarea mecanică. De asemenea, există numeroase alte surse bibliografice de interes pe aceasta temă (destul de puțin cunoscute printre profesori) dintre care aș mai aminti doar cartea „Tehnica învățării eficiente”, autor S. E. Bernat.

Cu toată eficiența lor, tehnicile de gîndire critică, deși necesare, nu sunt și suficiente. Edward de Bono a studiat problema limitelor demersului științific critic și a ajuns la concluzia că acesta poate fi viciat de lipsa de obiectivitate în analiza informațiilor noi care apar. Există riscul de a interpreta subiectiv noile informații, și anume numai prin prisma vechilor modele sau teorii. Acest lucru duce de fapt la întărirea vechilor modele/teorii și astfel la împiedicarea emergenței celor noi, așa cum se dorea de fapt. Soluția ar putea veni din partea intuiției. Însă tot ce ține de creativitate, intuiție și talent sunt aspecte dificil de controlat. Pentru aceste aspecte supra-raționale se poate descrie doar *rezultatul*, nu și *procesul*.

E. de Bono vine în întâmpinarea acestei probleme propunând conceptul de „gîndire laterală”, care este complementară celei tradiționale numită de el „gîndire verticală”. Gîndirea verticală corespunde unei explorări în profunzime, unde fiecare pas trebuie să fie neapărat unul corect. Gîndirea laterală nu se limitează la a urma numai pași „corecți” formal ci vizează doar corectitudinea rezultatului final. Gîndirea laterală corespunde unei explorări în lărgime, unei căutări de căi alternative. Gîndirea laterală este non-conflictuală, implică toleranță și deschidere. Cel mai important este faptul că se propune un *proces*, o serie de metode concrete prin care putem deveni efectiv mai creativi. E. de Bono reușește să aplice cu succes acel principiu al lui Einstein conform căruia o problemă nu poate fi rezolvată la același nivel de abstractizare care a generat-o. Astfel, el își deduce metoda tocmai din analiza funcționării minții umane: analizează construirea tiparelor mentale, focalizarea atenției precum și modul în care suntem afectați de obișnuință și de ordinea primirii unor stimuli exteriori. Un principiu de bază al gîndirii laterale este că orice mod de a privi un lucru (și deci orice convingere) este doar *unul* dintre *diferitele* moduri posibile în care se poate privi acel lucru. Un alt principiu este că atenția și percepția noastră sunt în mod natural limitate. Din această cauză nu putem percepe decît o zonă îngustă din realitate la un moment dat. Soluția este să explorăm succesiv un anumit aspect, din diferite puncte de vedere (de ex. mai întîi logic, apoi moral, apoi estetic, etc.). Este de asemenea util să solicităm și părerile altor persoane care, în mod necesar, au puncte de vedere diferite. Descrieri ale diferitelor tehnici de gîndire pot fi găsite în cărțile “Gîndirea laterală” și “Cursul de gîndire al lui Edward de Bono”. În orice caz, ideea nu este de a înlocui gîndirea critică ci de a o completa acolo unde aceasta își atinge limitele.

Oricît de simple și cunoscute ar putea părea unora aceste teorii, secretul constă de fapt în aplicarea lor practică: *aceasta* nu este defel o banalitate. La ora actuală, cei care aplică astfel de tehnici de dezvoltarea gîndirii în educație par a fi mai degrabă excepții. Ar fi foarte necesare cursuri dedicate metodologiei învățării și dezvoltării gîndirii. Dacă vrem să evoluăm ca națiune, nu liderii mesianici sunt cei care ne vor salva, ci noi înșine, fiecare, prin propria evoluție. Scopul educației trebuie să fie auto-educația. Pentru aceasta este necesar să depășim paradigma autoritaristă și să furnizăm elevilor și studenților instrumente de gîndire critică și creativă.

Marcel Cremene
Cluj-Napoca

Publicat în *Dilema Veche*, 2012